

KRAUTMANI MASSAAŽI- JA TERVISE AKADEEMIA

Tuuli Kuningas

SÕNA VÄGI

Eesti Pärimusmeditsiini lõputöö

Tallinn 2016

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Mis on loits?.....	5
Kaitsemaagia.....	6
Sõnad ja sõnatabud ning nimi ja nimetabu.....	9
Palve.....	10
Sajatus ja vastulause.....	11
Õnnistussõnad ja soovisõnad.....	14
Tervitused.	16
Arstimissõnad.....	17
Armuloits.....	19
Kokkuvõte.....	21
Kasutatud kirjandus.	23

Sissejuhatus

Sõnal on suur vägi, suurem, kui me seda igapäevaelus tajume. Kasvõi nõ lihtlabane tänu, mida lastele maastmadalast õpetatakse, on kui võlusõna. Palumine samamoodi – sõna „palun“ on A ja O! Puhas sõnamaagia! Me võtame seda tavaliselt kui viisakust, kuid tegelikult...

Olete kuulnud ütlemist: „Hea sõna võidab võõra väe“ ? Kas võidab? Iga päev ma tunnen, kuidas sõnal, ka mõttes öeldud, on võim minu igapäevaelu muuta. Igapäevatöös lastega näen ja tunnetan, kuidas sõna loeb. „Kuula sõna!“ on tavaline väljend lapsega suheldes. „Ole sõnakuulelik!“

Mulle meeldivad Karl Ristikivi luuletusest katked:

Ka sisaliku tee kivil jätab jälje,

kuigi me seda ei näe.

Iga mõte, mis tuleb ja läheb,

jääb kuhugi alles.

Jah, sõnas on jõudu ja väge... Sõna annab jõudu, õpetab, teeb haiget, hävitab...

Ning:

Isegi ütlemata jäänud sõnad

on mõttes öeldud

ja kuhugi tallele pandud.

Kord lendu lastud sõna enam tagasi võtta ei saa... Saab vaid vabandada, aga öeldut muuta ei saa...

Kõik see tarkus sõna väest on pärit juba meie kaugetelt esivanematelt. Ennevanasti oli sõnal suuremgi tähtsus kui tänapäeval. See mis põlvest-põlve meie igapäevaelu on jõudnud, on vaid piisake meres.

Kuulates CD-d karjalapse lauludest, kus lapsed ja täiskasvanud erinevaid regilaule

tööst ja kiikumisest ja muidu rõõmust laulavad, pani mind mõtlema, miks perenaine laulis koort võiks kokku lüües või lehma lüpstes? Kas lõbu pärast? Ilmselt ikka, et üksluine töö kulgeks kergemalt ja sõna jõud seal juures aitas tööl kiiremini valmis saada. Sellest oli abi, rütm ja sõnad aitasid raske töö ära teha. Olen isegi kogunud, et mingi sõna või fraasi kordamine aitab keskenduda ja raskustest üle saada.

Ma valisin enda lõputööks teema „Sõna vägi“ just sellepärast, et teada saada, kuidas meie esivanemad sõna enda kasuks tööle panid? Millist väge nad sõnale omistasid, kuidas sõna kasutasid? Millistel puhkudel loitsu kasutati? Kas ma saan ka ise neid kasutada?

Uurides raamatukogus raamatuid riiulites, ei olnudki seal võimalusi eriti palju. Suure töö selles vallas on ära teinud Mare Kõiva ja Reet Hiimäe ning eelkõige nende tehtud tööle tuginedes sain enda jaoks nii mõndagi selgeks.

Sõna vägi väljendub eelkõige loitsudes, mida vanarahvas kasutas. Loitsud ja loitsimine tänapäeval tundub tavarahvale võibolla kauge ja iganenuna, moodne tundub kasutada pigem joogast tuttavaks saanud sanskriti vm pühas keeles mantraid. Loitsimist kirjeldatakse pigem kui ebamääraste sõnadega pusimist või posimist, mis on natuke hirmus ja naeruväärne ning võibolla kahtlane... Tundub ebatõenäoline, et tänapäeval oleks loitsupärimus elujõuline. Kuid siiski on osa vanast kandunud tänapäeva ja elab pisut teisenenud kujul edasi, samal ajal tekib juurde midagi uut. Me ei märkagi tihtipeale või ei teadvusta endale, et loitsud on kinnistunud meie igapäevastesse tegevustesse ja keelekasutusse. Me vajame tegelikult, kas teadlikult või alateadlikult, rituaale ja maagiat enda elus ning loits täidab selle vajaduse.

Mis on loits?

Üks tuntumaid sõnamaagia vorme on loits. Loits on sugestiivne sõnaline pöördumine kellegi või millegi poole, eesmärgiga edendada, ennetada, mõjutada, muuta, parandada, kaitsta, ravida, tõrjuda, tänada, paluda või sajatada. Loits on kahtlemata universaalne nähtus maailmarahvaste pärimuses, see on iidne ja inimloomusele igiomane. Loitsu taga on usk sõna jõusse – see võis olla nii oda kui kilp, kas relv ründamiseks või kaitse rünnaku tõrjumiseks. Loitsupärimuse elujõulisemad ajad olid kahtlemata siis, kui inimene elas vahetus kontaktis loodusega, kus oli alati palju ebatavalist, seletamatut, ohtlikku ning ähvardavat. Kui oli hädavajalik luua sõnadest kaitsev ring iseenda, oma pere ja majapidamise ümber, et nad kestaks ja edeneks. Paljudel nähtustel puudus nõ teaduslik tagamaa. Samuti oli ju vaid sõnal võimu kulgeda mitme maailma vahel, ületada kullerina elavate ja surnute piiri, liikuda erinevates sfäärides, taevastes ja maistes, mõjutada mõjutamatut, ravida ravimatut. Esiteks oli alati sõna, sellele järgnes tegevus.

Loitsudega käis alati kaasas tegevus, olid sõnu saatvad liigutused, erinevad materiaalsed abivahendid, kuid nende roll oli sõnaga võrreldes siiski suhteliselt tühine. Sageli sisaldasid loitsud võõrkeelseid sõnu või nende mugandusi. Asjaolu, et kõigest öeldust alati aru ei saadud, võis usku sõna jõusse isegi suurendada. (Kõiva, M. 2011, 5)

Kas regilaul on loits? Mitmete kalendripühadega seostub maagilisi toiminguid koos loitsude või loitsulaadsete lauludega. Loitse eristab regilauludest lühemate ridadega teistsugune värsimõõt, samuti kõnelähedane esitus. Ka ei esitatud loitse eeslaulja ja kooriga nagu regilaulu, vaid loeti üksi või arendati dialoog. Samas võib olla, et mitmed kalendrilaulud (näiteks kadri- või mardipäeva kommetes) ongi arenenud maagilistest tekstidest, sest nad sarnanevad kohati loitsudega sisu, vormi ja esituse poolest. Loitsulise iseloomuga on kiigelaulud, samuti töölaulud ning pulmakombestikuga seotud laulud jne, mida lauldes loodeti asjade paremat edenemist, sooviti head ja paremat või hoopis sajatati.

Kaitsemaagia.

Kaitsemaagia all mõeldakse maagiliste võtete kompleksi, mille abil on inimesed püüdnud kaitsta ennast ja oma vara üleloomulike või loodusjõudude, saatuse, haiguste ja kurja kaasinimese eest. See lähtub kujutelmast, et teatud rituaalsete, sümbolsete vahendite ja taigade abil on võimalik mõjutada elu või sündmusi. (Hiimäe, R. 2012, 11)

Kaitsemaagia on maagiliste tegevuste üks vanimaid vorme ja ka tänapäeval pole selle kasutamine kuhugi kadunud. Kuigi nüüd tehakse vastavaid toiminguid vähem teadvustatult ega osata neid tihti seostada arhailise, maagilisest mõtlemisest kantud maailmaga. Kui paljud on meist üldse kunagi mõelnud, kust on pärit näiteks tava sülitada ebaõnne vältimiseks kolm korda üle vasaku õla või harjumus soovida aevastavale inimesele „terviseks“? Kui paljud meist teavad, et et pruudiloori kandmine pulmas või ilutulestik aastavahetusel olid samuti algselt kaitsemaagiaga seotud? Kas lihtsalt traditsioonist või isiklikest uskumustest lähtuvalt hoitakse jätkuvalt autos õnnetuse eest kaitsvaid amulette, võetakse reisile või eksamile kaasa kaasa õnnetoovaid esemeid, riputatakse hobuseraud maja ukse kohale jne.

Võetakse ette ka rohkem pühendumust nõudvaid, rituaali mõõtu toiminguid, nagu seda on pööripäeval tubade suitsutamine kadakatega või uue ehitise nurgakivi alla hõbemündi panemine. Kõigil neil kommetel on oma iidsed juured, mis ulatuvad sageli kaugetesse paganlusaegadesse. (Hiimäe, R. 2012, 9)

Kaitsemaagia on kohati kattuv ja ühtesulav tõrjemaagiaga. Põhiline erinevus nende vahel on nende tegevuse iseloom – tõrjemaagia on rohkem seotud millegi juba kohaloleva või läheneva (haigus, nõidus) aktiivse tõrjumisega. Kaitsemaagia aga rohkem ennetab – püüti vältida negatiivse ilmumist kas praegusel hetkel või tulevikus.

Kui ütelda alljärgnevad sõnad, võis suisa põleva peeruga minna põhuhoonesse, põleva peeru kas katuse sisse või seinaprakku pista, kuid tuli ei hakanud külge.

*Tuli tuasta,
suits saunasta,
ving viburäästasta,
karm katuseharjasta.*
(Kõiva, M. 2011, 22)

Kui ussi näha on, siis loe kohe sõnu:
*Näe ussi ajaalusta,
keri aga ennast künkasse,
mässi ennast mättasse.*
*Ma löön ussile huule peale,
suurele maole maksa peale,
sooussile südame peale.*
Siis uss läheb kohe künkasse ilma nõelamata.
(Kõiva, M. 2011, 40)

Need sõnad pidid sõjas kaitsma püssikuuli eest, et surma ei saaks.
Mina mesi isa meeles, mina hõbe hõlmas.
*Hoia mind raudhõlma all,
et mind ei trehva surmakuul,
sina kõige vägevam vaim.*
Halleluja!

Tänapäeval eksisteerib meil veel tubli annus esivanematele omast maagilises mõtlemist. Seda kinnitab ka üks 2010. aastal tehtud statistiline uuring. Nimelt selgus, et 39 protsenti eestlastest nõustus väitega, et teatud maagiliste toimingute või rituaalidega on võimalik mõjutada sündmuste käiku ja teisi inimesi, 58 protsenti olid päri, et teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ennustada. Veerand vastanuist kinnitasid, et neil on talisman või muu tähenduslik ese, mis neid kaitseb.

(Hiemäe, 2012 9-10)

Mina sülitän alateadlikult üle õla, kui vastan küsimusele, kuidas on laste tervis. Mulle on jäänud sisse tunne, et kui kiidan, et aitäh, lapsed terved, kõik on hästi, on õhtuks (hiljemalt järgmiseks hommikuks) ühel neist nohu või köha tunnused olemas... Paljudele uskumustele ei olegi enam põhjendust, põhjendus on kas ununenud või ole selle järgi enam vajadust. Tegemist on nõ automaatse käitumisega.

Praegusaja eestlaste hulgas moodustavad tõenäoliselt suurima rühma need, kes ei pea ennast ei kristlasteks ega muidu usklikeks, kuid kes jäävad avatuks võimalusele, et vaimumaailm ja maagiline mõjutamine mingil kujul eksisteerivad. Sellised inimesed kasutavad sageli teadlikult või alateadlikult mõningaid kaitsemaagia võtteid, lähtudes põhimõttest, et kui need aitavad, on hästi ja kui ei aita, siis kahju ka ei tee. Kaitsemaagia kasutajale annab tuge juba teadmine, et et ta saab ise oma olukorra parandamiseks midagi ette võtta ega pea jääma passiivselt saatuse lööke ootama.

Vajadus turvalisuse ja kaitstuse järele on inimesele ürgomane, ei leidu vist ühtegi eluvaldkonda, milles kaitsemaagiat poleks üldse kasutatud. Selle põhiohk oli siiski vahetult ellujäämise ehk toidu ja tervisega seotud sfääridel: kaitsti põldu ikalduse, karja murdjate kodu tulekahju, iseennast ja peret tõbede ning kõige muu halva eest. Kaitse saavutamiseks võeti appi mitmesugused rituaalid, sõnamaagia, nõiamärgid ja -esemed, loodusobjektid jms. Valdavalt kasutati mitut eri maagiavormi koos – näiteks võidi rituaali tõhustada spetsiaalsete esemetega või lausumistega. (Hiemäe, 2012, 12.)

Sõnad ja sõnatabud ning nimi ja nimetabu.

Sõnal arvati olevat tohutu jõud, kuna analoogmaagiast lähtuvalt usuti, et sõna võib kõik öeldu reaalselt esile kutsuda. Tegemist on rahvausundilise arusaama järgi võimsa vahendiga nii teiste kahjustamisel kui enda kaitsmisel. Enamus meist teab väljendit: „Kus hundist räägid, seal hunt kohal“. Ennevanasti pandi inimeste intelligentsus proovile – pidi täpselt teadma, millal mingit eset, looma või deemonlikku olendit võis nimepidi nimetada ja millal mitte ning millised olid lubatud asendusnimed.

Vastavalt usundilise maailma reeglitele loob nime välja ütlemine nimetatavaga maagilise kontakti ja muudab ta selle kaudu kohalolevaks. Nimi oli seega käsitletav inimese või muu olendi füüsilise mina pikendusena, mis kannab endas samu omadusi (nagu ka vari või sülg) Võimaliku ohtliku kontakti vältimiseks tuli nimi asendada ümberütlemisega. Näiteks äikesepilve ei tohtinud mustaks nimetada, sest muidu lööks sellest tulev välg inimese surnuks, seetõttu tuli piirduda neutraalsema kirjeldusega. Ei tohtinud öelda kurat, vaid vanatühi; mitte hunt, vaid hallivatimees (kriimsilma-isand, metsalell, mets); mitte karu, vaid metsapäts; mitte madu, vaid põõsaalune. Esimestel aastatel oli oli taunitav nimetada nimepidi ka inimlast, tuli öelda lihtalt titt või laps. Isegi last ristimisele viies ei öeldud tema nime valju häälega välja, vaid sosistati ainult salaja kõrva sisse. Mõnikord kaitses kardetava olendi eest aga just tema nime välja ütlemine – olendi äratundmine ja nimetamine annab siis inimesele tema üle võimu – näkk, painaja või katkuvaim. (Hiemäe, R. 2012, 57-59)

Palve.

Üks kõige universaalsemaid vahendeid kaitsemaagias oli meieisapalve. Vahel pidi seda lugema õigetpidi, vahel tagurpidi, kas üks või ka mitu korda, kuid pärimustekstide järgi aitas see enamasti alati. Kasutati ka lühemaid kristlike väekandjate poole pöördumisi, näiteks „Issapojuke, püha ristike“ või nagu tänapäeva kontekstis riigimeeste tsitaadina legendaarseks saanud palvevormelit „Tule taevas appi!“ Kristlikud palved võisid olla sümbioosis paganlikega ja sisaldada pöördumisi erinevate kaitseolendite või isikustatud pikse ja rahe poole.

Näiteks kaitseks pikse eest: „Issanda engel, taiva nagel,

pühä pikne, kuivata kuradi nooli.

Aamen. Aamen. Aamen.“

Meie esa palve kolm korda lugeda.

Või meieisapalve risttee ületamisel: kui sellest teest üle minnakse, kus neli teharu kokku tulevad, siis peab ühe hingetõmbega meieisa ära lugema selle tähenduseks, et kurivaim sinu kallale ei piaks saama. (Hiimäe, R. 2012, 51-52)

Sajatus ja vastulause.

Vastulauset kasutati oletatavalt halba mõju kandva tegevuse või ütluse tõrjumiseks. Näiteks ärasõnumise eest kaitsev ütlus „pipart sulle keele peale“ on kasutuses veel praegugi. Aevastamise kui haigestumisele viitava tegevuse peale öeldakse mitmel pool Euroopas tänapäevalgi „hoia jumal!“ või „terviseks!“

Pärimuse järgi olevat selle ütluse sisse viinud juba paavst Gregorius Suur, kelle ametiajal 6.sajandil möllas Roomas katk ja kes püüdis tolleaegse traditsiooni järgi surmaohule viitavale aevastamisele jumalasõnaga vastu astuda. (Hiimäe, R. 2012, 54).

Tõenäoliselt olid sellised tõrjuvad ütlused kasutusel juba varemgi, kuid katkuajal hakati neid eriti usinalt kasutama.

Neutraliseeriv lausung oli omal kohal ka juhul, kui keegi toimis traditsioonilisi käitumisnorme eiravalt.

Näiteks kui mööduja ei soovinud töötajatele jõudu, tuli temalt küsida „*Kas krapiga (kellaga) emist oled näinud?*“, et vältida töötajate jaksu lõppemist. Kui keegi kiitis teise inimese ilusaid loomi, aitas kiitmise kahjustavat mõju peatada vastulause : “*Siis oli veel ilusam, kui sina ei näinud!*“ (Hiimäe, R. 2012, 54)

Käitumine aevastamise korral:

Aevastamise järele peab iga kord ütleva: „Aitäh Jeesuksele!“

Kui laps aevastab, siis peab vanem inimene, kes juures juhtub olema, neid sõnu ütleva. Kui neid sõnu üteldakse, siis ei pidavat keegi kuri aevastaja üle võimust saama. (Hiimäe, R. 2012, 55)

Kardetud fenomen oli kuri silm, mida saatis sõna. Uskumuste järgi oli kuri silm teatud inimestel olemas sünnipäraselt – seda omistati enamasti võõrast rahvusest, sotsiaalselt positsioonilt erinevatele (saksad, mõisahärrad), füüsiliste iseärasustega (tumedaverelised või -nahalised, kokkukasvanud kulmudega, küürakas jne.) isikutele.

Samuti omistati seda omadust ka kindlatele külaelanikele, kellega kokkupuude põhjustas ebaõnne ja haigestumisi. Kaetuse võis põhjustada ka kiitmine ja tahtmatud eksimused sõnakeeldude vastu, samuti emotsioonid, nagu kadedus ja kahetsus, igatsus... Aga ka kahjustav maagia või pahatahtlik nõidumine.

Kurja silma mõju püüti katkestada, peegeldades soovi või kiitust tagasi selle lausujale, osutades, et kiitjal endal on või ta ise on ilusam ja parem. Mõju tõkestati ka rituaalse sõimu või ropendamisega, kasutati tagasisaatmissõnu ja sajatusi. Viimaseid tarvitati ka vihavaenlase või kahjustaja peatamiseks või vastusena sügavale solvangule ja alandamisele. Ebaõiglane sajatus ja needus võis pöörduda tagasi selle lausuja vastu, õiglane sajatus ja needus usuti mõjuvat läbi mitme sugupõlve.

Mis siis teha – võib kiita või mitte? Seos tekib jällegi lapse tervisega – võibolla peaks edaspidi, kui ämm kiidab, et näe laps nii terve olnud, vastama, et näh, su oma on parem? Või kui lapse tervise kohta küsitakse, vastan, et – äi tea, on parem olnud (kuigi lapse tervis tõesti hetkel hea)?

Kodulooma, lehma või sea kohta ei tohtinud „ilus“ ütelda, siis karjub looma ära. Kui keegi ütleb loomale ilus, siis looma omanik peab vastu ütlema:

*Karju oma must valgeks,
aga jäta minu loom rahule!*

Teiseks peab ütlema:

Taga sul ilus! (Kõiva, M, 2011, 150)

Kui mõni sandi silmaga inimene ühte asja kiidab ja ütleb, et see kena on, siis tuleb vastu ütleda:

Su perse on veel kenam! (Kõiva, M, 2011, 151)

Näiteks ema, kelle tütreil ilusad pikad juuksed olid, rääkis, et üks kade olla tema tütre juukseid kiitnud, tema ütelnud mõttes:

Sitta sinu suhu!

Siis kiitusel ei olnud mõju, tütre juuksed seisis ikka ilusti peas, ei katkenud ega midagi. (Kõiva, M, 2011, 150)

Ikka sitasti üteldi, et end kaitsta. Kui arvati, et väga sandi sõnaga ja pahatahtlik ütleja

oli, siis oli vastus selline:

*Sitta sulle suhu, soola silma,
paska sulle paremasse lõuga,
kirpu kõrva kuristama. (Kõiva, M, 2011, 150)*

Vihastamise korral sajatati ise:

*Saagu, saagu, ma sajatan,
saagu sulle seitse kahju:
uni su enese peale,
tõbi su naiste-laste peale,
kanad sul kaevusse munegu,
lehmad metsa lüpsetagu,
lammad lauta tapetagu,
susi sul sigade sekka,
karu sul kõige karja sekka! (Kõiva, M, 2011, 152)*

Kui aga kadeduse pärast teise varandust ja maja taheti ära needida, siis pidi majast välja astudes kolm korda kurajala kontsaga vastu läve lööma, kurajala kontsa alt siis käega korra puru, tolmu vms võtma, seda tagurpidi majja viskama ja ütlema: *Kadugu!* Siis pidada selle maja varandus kahanema kui vanakuu. (Kõiva, M. 2011, 153)

Õnnistussõnad ja soovisõnad.

Soovisõnadeks oli ikka tervise soovimine, naiseõnn ja meheõnn, karjaõnn ja viljaõnn.

*Tervis tulgu, haigus mengu,
argipäävi harvast tulgu, pühapäävi ikka olgu!*

Või siis:

*Jalad kergeks, silmad selgeks, näpud virgaks,
tarka meelt pähe, hääd sõnad suhu!*

Näärisokk soovis:

*Tüdrukus mehele, poisid kosja,
sead sigima, kanad munema!* (Kõiva, M. 2011, 154-155)

Omaette soovid olid nõ saunasõnad. Saunaga on seotud palju uskumusi ning seal toimetati nii mitmedki eluliselt tähtsad toimetused – ravitsemised, sünnitused, laste üleminekuriitused.

Seetõttu sauna sisenedes alati tervitati ja lahkudes lausuti samuti tarvilised soovid.

Kui sauna minnakse, siis üteldakse:

Jumal sisse, saunakene!

Või siis:

Jumal sekka!

Millele vastati:

Jumal tarvis! ehk Avita Jummal! (Kõiva, M. 2011, 275)

Saunatänu kuulus veel enne II maailmasõda vihtlemise juurde.

Vihtlemise eest tänati:

*Aitumma, aitumma, sannakütjäle,
sausöötjäle, veetoojalõ,
vihahaudujalõ, puulõhkujalõ!* (Kõiv, M. 2011, 277)

Palju sõnumisi koos rituaalsete tegevustega oli saunas lastega toimetamisel – esimene

saunaskäik, kus sooviti lapsele nii tervist kui edaspidiseks kõikvõimalikku edu. Sealjuures olid erinevad sõnad nii poistele kui tüdrukutele. Poistele sooviti tugevust, rikkust, kuulsust. Tüdrukutele ikka ilu ja virkust, head mehelesaamist.

Tütarlapsele loeti esimesel vihtlemisel:

Kasva, kasva suures!

Vagas nigu tuvikene

ja lenda üles nigu püvi.

Kojo kangast virgaste

ja ketra vokki targaste! (Kõiva, M. 2011, 282)

Poisile aga võidi viheldes lugeda nii:

Sau, sa sanna kiitmäst,

viht, sa silmävesi vihtmäst.

Kes hää poig, saa hää meelt,

kes halv poig, saa silmävett. (Kõiva, M. 2011, 286)

Tervitused.

Tervitamisel pidi järgima kindlaid rituaalseid reegleid, kuna vastutulija võis kanda endas negatiivset mõju või osutada ülepea demonlikuks olendiks. Tervitamine vormeliga „tere jumalime!“ ennetas võimalust, et vastutulija on kurja jõu kandja või kurat, kuna jumala nime peale oleks nood pidanud taanduma. Igivanadesse aegadesse ulatub ka tänapäeval säilinud komme soovida „jätku leiba!“ ja töötegijale „jõudu tööle!“ Nende ütluste eesmärk oli ennetada või vältida elujõu kadumist ja toidujätku lõppemist. Soovitavat mõju kinnitab tervituse vastuvõtmine sõnadega „Jätku tarvis!“ või „Jõudu tarvis!“

Tunti ka konkreetsetes olukordades edu kindlustavaid ebaõnne eest kaitsvaid sõnu – tänini soovitakse kalamehele „kivi kotti!“. Tänapäeval soovitakse teeleminejale „nael kummi!“, eksamitegijale „head põrumist!“ või kõnepidajale või lauljale „okas kurku!“. Võib oletada, et kivi kotti soovimisega lähtuti analoogia-maagiast ning sooviti siiski, et kott läheks just kaladest kiviraskeks, kuid loodetavat kalasaaki ei tohtinud otsesõnu mainida, kuna nii oleks võinud selle ära sõnuda.

Mõned näiteks Reet Hiemäe raamatust „Kaitsemaagia eesti rahvausundis“ lk 56:

- *Kalurit nähes peab lausuma: „Kas Peeter on kodus?“, siis on kaluril hää kalastamise õnn (sest Peetrus püüdis kalu).*
- *Pesupesijale öeldakse: „Tere, jõudu, valgeid pesijale!“*
- *Saunaliste tervitamine: „Jumal sekkä!“ [vastati:] „Jumal tarvis!“ ehk „Avita Jummal!“*

Arstimissõnad.

Minu ja tundub, et ka vanarahva nõ lemmikud, on arstimissõnad! Pärimusmeditsiin põhines paljuski sõna väega ravimisel. Loomulikult tarvitati muid maagilisi võtteid, -abivahendeid, ravimtaimi jms. lisaks. Lisaks veel jälgiti hoolikalt sobivat aega, kuufaasi, kohta jms. Arstimissõnu oli pea kõige jaoks – valutavast kohast kuni sünnituse või luumurruni välja.

Võtame näiteks lastehaigused, see on teema, mis on koguaeg õhus. Lisaks muule oli ülipopulaarne vormel valu ülekandmiseks lindudele või loomadele („Varesele valu!“), seda tehti ka täiskasvanuid ravides. Enamus meist ju teab sõnu, mida lapsele valu vaigistamiseks öeldi: „Varesele valu, harakale haigus, mustale linnule muu tõbi. Meie lapse ... saagu terveks?“ Varesed, harakad, mustad linnud jooksevad paljudest valusõnadest läbi. Lisaks mainitakse rebast, karu, hunti, koerale, isegi lutikaid ja konnasid, kellele valu saata.

Lapse valu korral:

*Kiirmus kaarmus, harakal haigus,
varesel valu, mustalinnul muu tõbe,
häda tulgu, teine mingu,
häda ärgu iial paigal jäägu,
härgadega tulgu, hobustega mingu.*

Seletus sõnadele: sa jäid uskuma, et valu läheb ära, ja ta jäigi pehmemaks. Ilma hädata ei saa olla, sellepärast on, et tulgu ja mingu, ärgu iial paigal olgu, pikalt jäägu ja hobustega mingu – ruttu mingu. Härjad lähevad pikkamisi, aga hobused lähevad ruttu. Neid sõnu loeti igasuguse valu vastu. (Kõiva, M. 2011, 265)

Ravides kasutati tihti dialoogi, kus üks küsib teiselt, mis ta teeb, teine vastab ja paika pannakse tihti ka soov, et haigus igaveseks ära kaoks.

Kõhulahtisuse korral võeti vett. Kui vesi pärast kaevust võtmist vastupäeva riistas

üumber hakkas käima, pidada saama haiget vihtlemisega terveks teha. Tihti üks küsib nurgast:

Keda sa vihtled?

Vihtleja vastab: *Haiget vihtlen!*

Nurgast jälle: *Vihhle nii, et terveks saab!*

Vihtleja: *Peab saama!* (Kõiva, M. 2011, 271)

Haigusi, mida põdesid nii inimesed kui loomad või mille seletusviis, sümptomid ja kulg olid sarnased, arstiti ühesuguste võtete, ainete ja loitsudega. Selleks mugandati sõnu ja adresseeriti need ümber: vahetati pöördumine, kohandati sõnastust, muudeti üksikuid värsse või värsirühmasid nii, et need sobiksid konkreetse juhtumiga. Arstimisriituse juures vahetati erinevate lugemiskordade ajal välja abivahendid või muudeti tegevust. Haigussõnade puhul eristati inimesi loomadest märksa vähem kui usundis üldse. Sõnad oli tavaks lõpetada ehk sulgeda aameni ja meieisapalvega.

Kui siga ei söö, siis tee söök valmis, võta kolm tulesütt, keeruta igäihte kolm korda ümber söögi, pane sisse ja ütle järgmised sõnad:

(Esimese ringi aeg) *Söö kui siga,*

(teise ringi aeg) *ahnitse kui hobune,*

(ja kolmandama ringi aeg) *lõvesta kui hunt.*

Peale selle tehtagu sõrmega viisnurk söögi peale, üteldes:

Issa, Poja ja Pühavaimu nimel. (Kõiva, M. 159)

Kui keegi kiitis teise looma või kardeti, et ära karjub, üteldi:

Karju oma must valgeks, ära minu lehma karju!

Nii ka põrsa või muu kohta. (Kõiva, M. 2011, 162)

Armuloits.

Eraldi toon välja ka nõ armuloitsud, kuna Reet Hiiemäe on armastusele terve raamatu pühendanud („Armastus Eesti rahvapärimeses“, 2015) Armumaagiast räägiti vanasti rohkem kui seda tegelikult kasutati. Armumaagiat võidi kasutada selleks, et nõ nõidusega paari kokku panna, kuid selliselt saavutatud õnne ei pidavat kaua kestma. Pigem võis see kaasa tuua negatiivseid tagajärgi, mille neutraliseerimiseks võeti kasutusele vastunõidus. Ehk siis sidumisloitsud ja lahutamisloitsud.

Üldiselt kasutati armumaagias pigem manasid, mis pidid parandama mehe või naise positsiooni partnerikandidaadina, tagama hea partii või suurendama abieluõnne. Sellised sõnumised oli populaarsed ja aktsepteeritavad kogukonnas. Nagu eelnevalt juba märkisin, alustati selliste sõnumistega juba lapse sündides – saunarituaalidena. Lapse lausumise sõnad – kui tüdruklaps sündinud oli, siis oli meeste püksisäärest läbi pistetud ja üteldud:

Saa nõnna armsass poiste meelest

kui lõpnud lammas koerte meelest!

Poisslaps pisteti naise kõrdist [seelikust] läbi ja üteldi niisama:

Saa nõnda armsass tüdrukute meelest

kui lammas hundi meelest. (Hiiemäe, R. 2015,33-34)

Armastuse-asjus on palju rituaale, kus sõna nii väga ei kasutatudki, olid tegevused mida tehti vaikuses, kus oluline oli maagiline ese või tegevus.

Enamasti sooviti teada saada, kes on tulevane peigmees. Peigmehe otsingutel kutsuti tulevast otseselt endast märku andma – Hiiumaal naised kandsid puusal nuga koos tupega ja neiu kutsus kirikust väljudes armsamat enda nuga tema tuppe pistma.

Tulevast peigmeest aitas näha näiteks noore kuu loits:

Ka noore kuu neljapäe õhtu, kui läind magama, siis pidand riided üle pahema õla viskama kolm korda ja ütlema:

Tule ja aita, mis sa võid näita!

Siis näidanud tulevane ennast unes. (Hiimäe, R, 2015, 106)

Selliseid loitse ja erinevaid rituaale tulevase peigmehe teadasaamiseks on väga palju. Neid teostati tihti just maagilistel või pühadel päevadel-öödel. Paljusid neist tuli teha salaja, nii-et keegi ei kuule ega näe.

Kokkuvõte.

Eesti loitsude nõ teemadering on väga lai. Kui lugeda Mare Kõiva raamatut „Eesti loitsud“, siis saab selgeks, et tõesti pea iga asja jaoks on olemas olnud omad loitsud. Ühes Eesti otsas on sõnad nii ja teises Eesti nurgas teistmoodi, kuid mõte on sama – kas midagi parandada, paremaks muuta, kaitsta, rünnata jne. Omad sõnad on aitamaks loitsida õiget ilma, vaigistada tuult, äikest ja pakast, paluda ja peletada vihma. Loitsud on pea kõigi haiguste vastu, sealhulgas ka loomade jaoks. Ka erinevate tähtsate sündmuste jaoks on omad sõnad ja riitused – surma- ja matusesõnad, ristimisesõnad, pulmasõnad, vitsasõnad (et vähendada sakste käest vitsasaamise vaevaid) või kohtusõnad (et saada kohtus paremat lahendit). On olemas isegi armuloitsud, mille alla käivad kõikvõimalikud armueluga seotud riitused.

Selgub, et loits on omamoodi segu paljudest žanritest, sinna on kokku pandud vanu rahvalaule, (piibli)legendide süžeesid ja muinasjutte, otsest jumalasõna kristlikust usust. Lisaks veel kohalik kombestik, uskumused, kohapärimus, murdekeele rikkus ja ehteestlaslik olemus.

Just murdekeel on see, mis mulle eriliselt meeldib loitsude juures. Nendes sõnades on suur osa eestlaste maailmapildist ja usk sõnas peituvasse jõusse, eesti keele ja vaimuilma rikkus.

Tänapäeva on kandunud eelkõige ikka lühemad ja lihtsamad loitsud, pikemad on ka lühenenud või lihtsustunud.

Minus on talletunud vanarahva sõna-uskumustest nii mõndagi – olen püüdnud kasutada kaitsemaagiat – et kui poeg läheb eksamile, soovin head põrumist, kui abikaasa läheb jooksuvõislustele, siis ikka – okas kanda! Kui lapse tervise kohta küsitakse, siis püüan mitte kiita, et mitte ära sõnuda... Edaspidi püüan ka teisi lapsi mitte nii otseselt emale või isale kiita. Kui laps saab haiget, kasutan tuttavat loitsu:

varesele valu, harakale haigus, mustale linnule muu tõbi, meie lapse põlv saagu terveks. Ikka soovin töötegijale jõudu tööle ja aevastajale tervist!

Ma olen sõnadega kogemata haiget teinud, ise seda kohe ka taibates, kuid tegu on tehtud ja kahju on sündinud... Vabandamine silub vaid tehtud kahju, aga jälg jääb...

Tänu sellele tööle tean nüüd, kui rikas on pärimusmeditsiin sõna jõu poolest. Olen välja valinud mõned loitsud, mida tahaks kasutama hakata – ka töö juures. Saan lastele tutvustada sõna maagilisust. Kasvõi leivasõnu – *Jakku leiba! Jakku tarvis!* Lastele siis ikka: jätku leiba ja jätku tarvis! Eks lapsed juba ka tunnevad ühteist – enda rühmas, kus on lapsi vanuses 3-8, uurisin ka, mida nad ütlevad, kui lepatriinut käe peal kõnnitavad või kas teavad „Varesele valu...“ sõnu. Ikka teavad nii mõndagi, kuid seda, et on olemas ka sipelgasõnad või kärbesõnad, polnud nad kuulnud.

Kaalun, kas peaks tänavu proovima kartuleid maha pannes kartulisõnu või soovitada emale kapsasõnu? Tean, milliseid raamatuid riulist valida, kui arvan sõna jõudu vaja minevat.

Kasutatud kirjandus.

Hiiemäe, R. 2012. *Kaitsemaagia eesti rahvausundis*. Tallinn: Pegasus. 220 lk.

Hiiemäe, R. 2015 *Armastus eesti rahvapärimumes* Tallinn: Pegasus. 213 lk.

Kõiva, M. 2011 *Eesti loitsud* Tallinn: Pegasus. 288 lk.

Särg, T. 2008 *Eesti kalendrilaulud viisidega*. Tallinn: Koolibri. 208 lk.